

Pedra de proximitat

La producció seriada

L'activitat a l'entorn de la pedra de Girona va ser un dels principals motors econòmics de la ciutat medieval. Va excel·lir en la producció i l'exportació de columnes, finestres i galeries aptes per a edificis religiosos i civils. El gran esclat arribà als segles XIV i XV. I encara avui la presència de la pedra de Girona arreu dels territoris de la Corona d'Aragó en testimonia l'esplendor.

Text > **JORDI SAGRERA**, arqueòleg (UdG)

L'extensió geològica del que ara anomenem *pedra de Girona* ultrapassa de llarg el terme de la ciutat de l'Onyar. Històricament, ha estat objecte d'explotació des de molt antic, inclús abans de la fundació romana de Gerunda i en indrets diferents i prou allunyats de la seva ubicació. En època ibèrica (entre els segles VI i I aC), alguns poblats aturonats establerts al voltant del pla de Girona la van emprar en la construcció dels sòcols de les cases i a les muralles. S'aprecia a l'*oppidum* de la muntanya de Sant Julià de Ramis, amb utilització puntualment notable però gairebé sempre acompanyada d'altres materials lapidis. En el cas del puig d'en Rovira, a la Creueta, la seva presència resulta absolutament dominant, atès que la pedra calcària nummulítica constitueix la base geològica del turó on es va assentar el poblat.

La fundació de Gerunda al segle I aC va afavorir l'extracció de la pedra del subsol però mai va arribar a ser el material constructiu predilecte, ja que, a banda dels marbres locals i d'importació, va haver de competir amb les pedres sorrenques de Taialà, Domeny i Sarrià de Ter, especialment en obra pública. De fet, la preeminència de la

>> *Detall del claustre de Sant Domènec de Girona (vers 1275). Per bé que aparellades, les columnes mostren ja les característiques principals de les columnes seriades fins i tot en els capitells, veritables prototips dels capitells de liris i de palmeres. (Foto: JORDI SAGRERA)*

pedra nummulítica a la ciutat no es va materialitzar fins ben avançat el segle XI, i només d'ençà del segle XII va poder assolir tots els nínxols possibles, inclosos l'escultura i el relleu monumentals. L'església de l'antic monestir de Sant Pere de Galligants, consagrada el 1154 i erigida íntegrament amb cal·cària de Girona, exemplifica com cap altre edifici aquesta progressió.

La formació de models seriatos de finestres i galeries

El segle XII també marca el punt d'arrencada de la gran expansió urbana de Girona. El fenomen s'enquadra en un panorama europeu de puixança dels centres urbans baixmedievals. A Girona, amb diferents intensitats segons el moment, es va allargar fins a mitjan segle XIV. En aquest temps, la ciutat va multiplicar per deu el nombre d'habitants i per cinc la superfície construïda. El consegüent augment gradual de la demanda de pedra i de calç va afavorir l'explotació de noves pedreres urbanes i va permetre la consolidació d'una potent indústria de la pedra. La proliferació de multitud de petits tallers i de colles de picapedrers establertes, a la ciutat, va incentivar la competència però també la convergència d'estratègies productives. Probablement, una de les de més repercussió va ser la fabricació de models seriatos de portes, finestres i galeries a partir de components estandardit-

>> Capitells estandarditzats de Girona, de palmeres (esquerra) i de lliris (dreta).
(Foto: JORDI SAGRERA)

zats. Es podien aplicar indistintament en edificis civils i religiosos, cases i castells. En relació amb les finestres, la tendència es detecta des de mitjan segle XII, amb una progressiva reducció en el nombre i la tipificació formal de les peces utilitzades per fornir-les. L'atenció es va concentrar en obertures de certa presència i especialment en les coronelles, aquelles que contenen columnes en el repartiment de la llum interior destinades a sostenir arquets en el coronament.

A mitjan segle XIII, el format de les finestres coronelles havia quedat establert i consolidat. Els arquets, gene-

ralment en nombre de dos o tres, eren de punt rodó. Es tallaven en sengles lloses monolítiques, que es col·locaven juxtaposades per formar la llinda. Arrencaven d'impostes planes amb cavets a joc amb els cimacis o taules de les columnes. Els brancals es perfilaven amb muntants verticals i una o dues lligades horitzontals. Una altra característica pròpia és l'absència d'ampit. En aquell moment, les columnes encara mantenien les traces d'estil romànic però el basament havia evolucionat a una forma estandarditzada, amb el plint alt, el tor eixatat i fulletes radials.

>> Detall del pati interior de la casa Colls de Girona, antiga llar dels Aninay, destacada família jueva de la ciutat. Les cases benestants llueïen finestres coronelles a la planta noble.
(Foto: JORDI SAGRERA)

Encara que fos de manera limitada, resultaria útil reobrir alguna pedrera de proximitat per garantir així una restauració i rehabilitació més adequada d'edificis històrics. Recuperar pedreres històriques, com ja es fa en altres països europeus, milloraria la integració de les intervencions i ajudaria a preservar la identitat material del patrimoni arquitectònic.

La fabricació de columnes amb pedra nummulítica per a galeries es fa evident d'ençà de l'acabament del segle XII. Algunes notícies documentals apunten l'existència d'un conjunt notable instal·lat a la catedral de Barcelona, malauradament perdut d'antic, i, pels volts de l'any 1200, al claustre de la seu de Girona, obra perfectament conservada i atribuïda al mestre Arnau Gatell. És el mateix artífex de les cent quaranta-quatre columnes del claustre de Sant Cugat del Vallès. Els exemples exposats queden lluny dels productes seriatos però revelen un èxit primerenc fruit dels contactes sovintejats entre les diòcesis de Girona i Barcelona i també amb el monestir vallesà.

La convergència cap a la producció de columnes seriatas de galeria

no es produeix fins al darrer terç del segle XIII. És un període de gran creativitat dels tallers gironins, el qual coincideix amb l'arribada i l'assimilació a casa nostra de l'estil gòtic amb el guiatge d'artífexs com el reconegut mestre Bartomeu. Els claustres de Santa Maria d'Arles i Sant Domènec de Girona exemplifiquen com cap altre conjunt l'efervescència del moment. Es palesa per la varietat formal i de composició dels capitells, entre els quals apareixen ja clarament definits els dos prototipus dels capitells seriatos dels segles XIV i XV: el de lliris i el de palmeres. En pocs anys també s'incorporaran a les columnes de finestra.

La darrera evolució cap a la fixació compositiva de les galeries seriatas

va ser la substitució de les columnes aparellades per columnes simples amb el fust de secció gallonada de quatre lòbuls. El moment de l'impàs se situa a l'entorn de l'any 1300, i el trobem perfectament representat en dues cases localitzades a la Draperia, l'actual carrer Ciutadans de Girona. La primera és la llotja de la casa erigida per Ramon Gerald, ciutadà, poc després de 1289, a l'actual núm. 10 del carrer. Configura una galeria de tres arcs amb columnes encara aparellades però amb la major part dels elements ajustats ja als models seriatos. La segona, al cap meridional del carrer, formava part de la casa construïda per Jaume Bordils, ciutadà, poc anys abans del 1311. Aquí l'aspecte de les columnes

>> Vista interior de la llotja de la Pia Almoina de Banyoles —actual Museu Arqueològic de Banyoles—, aixecada a la darrereria del segle XIV.
(Foto: JORDI SAGRERA)

>> *Finestres coronelles de la façana de l'antiga Pia Almoina de Girona, alçada a començament del segle xv. (Foto: JORDI SAGRERA)*

és més rabassut, però són simples i apareixen amb el fust gallonat. Els capitells de palmeres presenten unes mides més grosses que les estandarditzades probablement pel fet que es tracta d'un dels primers intents reeixits.

L'èxit comercial de la pedra de Girona en els segles xiv i xv

Al segle XIII, ja hi havia una certa exportació de manufactures en pedra nummulítica més enllà del'àrea natural d'influència de la ciutat de Girona. Aleshores, el producte estrella eren les columnes de finestra. En trobem als castells de Santa Pau i de Belcaire, a Banyoles, a Besalú... Poc després de l'any 1300, es va produir un veritable esclat comercial que va provocar, en pocs anys, un creixement exponencial de l'exportació, tant en volum com en distància. En els segles xiv i xv, de les pedreres al port de Sant Feliu de Guíxols, s'expedien per via marítima comandes a tots els territoris de la Corona d'Aragó; cap al sud, a Barcelona, Tarragona i València, i, remuntant l'Ebre, a Tortosa i fins a Saragossa; cap al nord, a Perpinyà, i també cap als territoris d'ultramar: les illes Balears, Sardenya, Sicília i Nàpols. Per terra, la pedra de Girona va arribar a Granollers, Vic, Ripoll...

La demanda creixent de calcària nummulítica va venir, en primera instància, de l'accessibilitat dels productes lapidis gironins, la qualitat intrínseca de la pedra i la talla acu-

rada, i, probablement, d'uns costos prou assequibles. No menys important va ser l'impuls rebut des dels estaments de poder. L'Església i la reialesa es van distingir com a clientela recurrent en diverses obres monumentals, i la van acabar convertint en objecte de prestigi: «el marbre blau» de les fonts documentals. Per exemple, el mecenatge de Guillem de Montgrí, sagristà major de la seu de Girona i arquebisbe de Tarragona (1272-1287), va ser determinant per a la carrera del mestre Bartomeu i, amb el seu guiatge, per a l'entrada del gòtic i la pedra de Girona a Barcelona i a Tarragona. D'altra banda, les columnes gironines són presents en el campanar de la capella reial de santa Àgata a Barcelona abans de l'any 1309 i en els sepulcres reials de Pere el Gran, de Jaume II i de Blanca d'Anjou a Santes Creus.

Les columnes seriades van continuar essent el producte principal d'exportació. Tot sovint, les destinades a finestres coronelles s'acompanyaven d'altres components, especialment les impostes i les lloses dels arquets, els quals podien ser tant de punt rodó com apuntats trilobulats. L'evolució estilística i formal va ser lenta i gradual. A mitjan segle xiv, es van començar a afegir rosetes esculpides en relleu a les impostes i als cimacis, i guardapols al voltant del coronament, i a partir del segle xv els lòbuls centrals dels arquets apuntats es van anar estrenyent.

Les galeries de molts palaus i convents es van bastir amb columnes seriades de pedra de Girona, cada volta més esveltes. Des de les del palau episcopal de Tortosa de la primera meitat del segle xiv fins a les dels grans palaus urbans de finals del segle xiv i la primera meitat del segle xv a Girona, Banyoles, Tarragona i, sobretot, Barcelona, entre les quals, per finor i altura, destaquen les del claustre del palau de la Generalitat de Catalunya.

La pedra de Girona també va ser demanada per erigir els claustres de molts centres religiosos de la corona, bàsicament convents urbans. La llista resulta massa llarga per detallar-ne l'evolució. Convé assenyalar, però, la predilecció de la calcària nummulítica per part dels ordres mendicants en erigir els claustres i, un cop més, el puntual però rellevant mecenatge de la monarquia en obres tan representatives com les del convent de Pedralbes, sufragada per la reina Elisenda de Montcada.

El declivi del mercat exterior per a la indústria de la pedra de Girona coincideix amb el final de la guerra civil catalana (1462-1472) i la posterior unió amb Castella. Amb la decadència política i econòmica de Catalunya i el progressiu allunyament de la reialesa, les produccions gironines van perdre pes i clients de referència. Les pedreres van continuar funcionant a un ritme elevat però adaptades a un mercat més regional.